“INKLYUZIV TA’LIMDA SINF KUTUBXONASI VA SAHNALASHTIRILGAN O‘QISH ORQALI O‘QUVCHILARNING NUTQIY FAOLLIGINI OSHIRISH’’

Qodirova Feruzaxon Usmonovna
Professor, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7439-5306
Email: feruzausmon@mail.ru
Irisboyeva Ozoda Ma’rufovna
Maxsus pedagogika kafedrasi magistranti; CHDPU, Chirchiq, O‘zbekiston
https://orcid.org/0009-0001-1670-7890
+998886424020 ozodairisboyeva945@gmail.com

Annotatsiya Ushbu ilmiy maqola inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga qaratilgan sinf kutubxonasi va sahnalashtirilgan o'qishning integratsiyalashgan ta'sirini o'rganadi. Maqolada nutqiy rivojlanishning nazariy asoslari, sinf kutubxonasining lug'at boyligini oshirish va o'qish motivatsiyasini shakllantirishdagi ahamiyati, shuningdek, sahnalashtirilgan o'qishning ekspressiv nutq, intonatsiya va emotsional ifodani rivojlantirishdagi mexanizmlari tahlil qilinadi. Inklyuziv sinflarda ushbu metodlarni samarali qo'llash metodikasi, o'quvchilarning xilma-xil ehtiyojlariga moslashtirish yo'llari hamda nutqiy faollikni baholash va ta'lim jarayoniga tegishli tavsiyalar beriladi. Maqola barcha o'quvchilar, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini tizimli ravishda rivojlantirishga hissa qo'shadigan amaliy yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta'lim, Nutqiy faollik, Sinf kutubxonasi, Sahnalashtirilgan o'qish, Og'zaki nutq, Til rivojlanishi, O'quvchilar

Abstract This scientific article explores the integrated impact of classroom libraries and staged reading on enhancing students' speech activity in inclusive education settings. The article analyzes the theoretical foundations of speech development, the importance of classroom libraries in expanding vocabulary and fostering reading motivation, and the mechanisms of staged reading in developing expressive speech, intonation, and emotional expression. It also provides methodologies for effectively applying these methods in inclusive classrooms, strategies for adapting to diverse student needs, and recommendations for assessing speech activity and improving the educational process. The article proposes practical approaches that contribute to the systematic development of speech skills for all students, including those with special educational needs.

Keywords: Inclusive education, Speech activity, Classroom library, Staged reading, Oral speech, Language development, Students

Аннотация Данная научная статья исследует комплексное воздействие классной библиотеки и инсценированного чтения на повышение речевой активности учащихся в условиях инклюзивного образования. В статье анализируются теоретические основы развития речи, значимость классной библиотеки для расширения словарного запаса и формирования мотивации к чтению, а также механизмы инсценированного чтения в развитии экспрессивной речи, интонации и эмоционального выражения. Представлены методики эффективного применения этих методов в инклюзивных классах, способы адаптации к разнообразным потребностям учащихся, а также рекомендации по оценке речевой активности и улучшению образовательного процесса. Статья предлагает практические подходы, способствующие систематическому развитию речевых навыков всех учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, Речевая активность, Классная библиотека, Инсценированное чтение, Устная речь, Развитие языка, Учащиеся

Kirish Nutqiy faollik shaxsning ijtimoiy moslashuvi, intellektual rivojlanishi va o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyati uchun fundamental ahamiyatga ega. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim sharoitida, o'quvchilarning xilma-xil ehtiyojlari va imkoniyatlari hisobga olinadigan muhitda, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish yanada dolzarb masala bo'lib qoladi. Inklyuziv sinflarda ba'zi o'quvchilarda nutqiy rivojlanishning turli darajadagi kechikishlari yoki o'ziga xos xususiyatlari kuzatilishi mumkin, bu esa ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlariga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunday ekan, nutqiy faollikni oshirishga qaratilgan innovatsion va samarali pedagogik yondashuvlarni topish va qo'llash zarurati yuzaga keladi. Ushbu maqolada inklyuziv sinflarda o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishda sinf kutubxonasi va sahnalashtirilgan o'qishning salohiyati atroflicha o'rganiladi. Maqolaning maqsadi mazkur metodlarning nazariy asoslarini tahlil qilish, ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini ko'rsatish, moslashtirish usullarini taklif etish hamda nutqiy faollikni baholash va ta'lim jarayoniga doir tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu yondashuvlar o'quvchilarning nafaqat og'zaki nutqini rivojlantirishga, balki ularning o'ziga ishonchini, ijodkorligini va ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlashga ham yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili ta'limda nutqiy rivojlanishning nazariy asoslari bir qator fundamental tamoyillarga asoslanadi. Bu tamoyillar barcha o'quvchilarning, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojli shaxslarning teng imkoniyatlarga ega bo'lishini, ularning o'ziga xos rivojlanish trayektoriyalarini hisobga olgan holda qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim nazariyasi va metodikasini o'rganishga bag'ishlangan manbalar [1] inklyuzivlikning umumiy konsepsiyasini, uning pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini tushunish uchun asos yaratadi. Nutqiy rivojlanish psixolingvistika va pedagogikaning markaziy masalalaridan biri bo'lib, L.S. Vыgotskiyning fikriga ko'ra, nutq shaxsning yuqori mental funksiyalarini rivojlantiruvchi asosiy vositadir. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari juda muhimdir. Ushbu yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirish jarayoni bog'cha yoshidan faol boshlanishi kerakligi ta'kidlanadi. Tadqiqotlar [2] bolalarning til ko'nikmalarini oshirish bo'yicha turli olimlarning nuqtai nazarlari va tahlillarini tizimli ravishda umumlashtirib, ushbu jarayonni tizimli va erta boshlash zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa inklyuziv sinflarda har bir o'quvchining shaxsiy nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini qo'llashni talab qiladi.

Sinf kutubxonasining nutqiy faollikni oshirishdagi salohiyati beqiyosdir. Sinf kutubxonasi o'quvchilarning kitoblarga erkin va doimiy kirishini ta'minlab, ularda o'qishga bo'lgan muhabbatni uyg'otadi, lug'at boyligini kengaytiradi va tushunish qobiliyatini oshiradi. Turli janr va mavzudagi kitoblar o'quvchilarga yangi so'zlar, iboralar va gap tuzilmalari bilan tanishish imkonini beradi, bu esa ularning passiv va aktiv lug'at zaxirasini boyitadi. Samarqand viloyati pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazida ishlab chiqilgan "Kitob – bilim bulog'i" loyihasi [3] 5-sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini ona tili darsligi mavzusi orqali rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, didaktik o'yinlarning ta'lim jarayonidagi samaradorligini tahlil qiladi. Bu loyiha milliy qadriyatlar va madaniy an'analarni aks ettiruvchi kitob mazmunining o'quvchilarda ona tiliga muhabbatni shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Sinf kutubxonasi aynan shunday mazmundagi kitoblarni taqdim etish orqali o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga zamin yaratadi. O'qilgan kitoblar yuzasidan o'z fikrlarini bildirish, muhokamalarda ishtirok etish o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga bevosita ta'sir qiladi.

Sahnalashtirilgan o'qish nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali mexanizmlaridan biridir. Bu metod o'quvchilarga matnni rolga kirib, ifodali tarzda o'qish imkonini beradi. Sahnalashtirilgan o'qish jarayonida o'quvchilar personajlarning ovoz intonatsiyasini, mimikasini, imo-ishoralarini takrorlashga harakat qiladilar, bu esa ularning ekspressiv nutqini, fonetik va proyektiv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. "Kitob – bilim bulog'i" loyihasida [3] didaktik o'yinlar og'zaki va yozma muloqotni, mustaqil fikrlashni, samarali dialog qurishni va lug'at boyligini oshirishni shakllantiruvchi kompetensiyalar sifatida ta'kidlanadi. Sahnalashtirilgan o'qish ham didaktik o'yinlarning bir ko'rinishi bo'lib, u o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, matn mazmunini chuqur tushunishga va uni o'z so'zlari bilan ifodalashga undaydi. Bu jarayon o'quvchilarda o'ziga ishonchni mustahkamlaydi, auditoriya oldida nutq so'zlash ko'nikmalarini shakllantiradi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishga yordam beradi. Har bir o'quvchi o'ziga mos rol topib, sahnalashtirishda ishtirok etishi mumkin, bu esa inklyuziv sinfda har bir bolaning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Inklyuziv sinfda sinf kutubxonasi va sahnalashtirilgan o'qishni integratsiyalash metodikasi va moslashtirish jarayoni bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi navbatda, sinf kutubxonasini tashkil etishda o'quvchilarning yoshiga, qiziqishlariga va alohida ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan turli xil adabiyotlar (badiiy kitoblar, ilmiy-ommabop nashrlar, rasmli kitoblar, audio kitoblar, Brayl alifbosidagi kitoblar) bilan ta'minlash muhimdir. Kitoblar oson erishiladigan joyda, qulay sharoitda joylashtirilishi, ular doimiy ravishda yangilanib turishi kerak. O'quvchilarning kitob tanlashga bo'lgan motivatsiyasini oshirish uchun muntazam ravishda kitob taqdimotlari, muhokamalar va tavsiyalar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Sahnalashtirilgan o'qishni joriy etishda matn tanlash muhim ahamiyatga ega. Matnlar qisqa, tushunarli, personajlarga boy va sahnalashtirish uchun qiziqarli bo'lishi kerak. Inklyuziv sinfda har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, rollarni taqsimlashda differensial yondashuv qo'llaniladi. Nutqiy rivojlanishi kechikkan o'quvchilar uchun qisqa va oddiy, takrorlanuvchi so'zlarga boy rollar, shuningdek, matnni vizual qo'llab-quvvatlash (rasmlar, imo-ishoralar, mimika) ta'minlanishi mumkin. Eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun imo-

ishora tili, vizual belgilar va matnning yozma versiyasi taklif etiladi. Ko'rish qobiliyati zaif bo'lganlar uchun kattaroq shriftli matnlar yoki audio versiyalar mos keladi. Sahnalashtirish jarayonida o'qituvchi barcha o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashi, ularning harakatlarini yo'naltirishi, ifodali o'qishga doir ko'rsatmalar berishi lozim. Repetitsiyalar davomida o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirish, erkin muloqot qilishga o'rgatish muhimdir. "Kitob – bilim bulog'i" loyihasida [3] ta'kidlangan didaktik o'yinlar sahnalashtirilgan o'qish jarayoniga samarali integratsiya qilinishi mumkin. Masalan, rol o'yinlari, til o'yinlari, so'z o'yinlari va muammoli vaziyatlarni yechishga qaratilgan o'yinlar sahnalashtirishni yanada qiziqarli va ta'sirchan qiladi. Sinf kutubxonasi sahnalashtirish uchun matn manbasi vazifasini o'tasa, sahnalashtirilgan o'qish kitobdagi hikoyalarga jon kiritib, o'quvchilarning tilidan o'tkazishga yordam beradi, bu esa ularning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Nutqiy faollikni baholash va ta'lim jarayoniga tavsiyalar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Nutqiy faollikni baholashda faqatgina to'g'ri talaffuz yoki lug'at boyligiga emas, balki nutqning erkinligi, ifodaliligi, tushunarliligi, muloqotga kirisha olish qobiliyati va o'z fikrini bayon etish mahoratiga ham e'tibor qaratish lozim. Baholash uchun kuzatuvlar, rubrikalar (nutq sur'ati, leksik boylik, intonatsiya, izchillik, tinglovchilar bilan aloqa), anekdotik yozuvlar va o'z-o'zini baholash kabi metodlardan foydalanish mumkin. Inklyuziv sinfda har bir o'quvchining individual taraqqiyotini hisobga olgan holda differensial baholash tizimini joriy etish muhimdir.

Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish: O'quvchilarning xato qilishdan qo'rqmasdan, o'z fikrlarini erkin bildira oladigan xavfsiz va rag'batlantiruvchi muhitni ta'minlash.

Nutqiy imkoniyatlar yaratish: Darslikdagi har bir mavzu bo'yicha muhokamalar, loyihalar, prezentatsiyalar, rol o'yinlari orqali nutqiy faollikni oshirishga doimiy imkoniyatlar yaratish.

Model sifatida namoyish: O'qituvchi o'z nutqi bilan o'quvchilarga yaxshi namuna bo'lishi, aniq, to'g'ri va ifodali gapirish mahoratini namoyish etishi lozim.

Turli materiallar va yondashuvlar: Faqat darslik materiallari bilan cheklanmasdan, sinf kutubxonasi, audio-vizual vositalar, o'yinlar va sahnalashtirish kabi turli xil resurslardan foydalanish.

Mutaxassislar bilan hamkorlik: Logopedlar, maxsus pedagoglar va psixologlar bilan yaqin hamkorlikda ishlash, alohida ta'lim ehtiyojli o'quvchilar uchun individual dasturlar ishlab chiqish.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi: Inklyuziv ta'lim sharoitida nutqiy rivojlanish metodlari bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslari va treninglarini tashkil etish.

Ota-onalarni jalb qilish: Ota-onalarni farzandlarining nutqiy rivojlanish jarayoniga faol jalb etish, ularga uyda kitob o'qish va muloqot qilish uchun tavsiyalar berish.

Xulosa Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, ularning umumiy rivojlanishi va ta'limdagi muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada sinf kutubxonasi va sahnalashtirilgan o'qishning o'zaro integratsiyalashgan holda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi samaradorligi chuqur tahlil etildi. Sinf kutubxonasi o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish, o'qish motivatsiyasini shakllantirish va umumiy intellektual salohiyatini oshirish uchun asos bo'lsa, sahnalashtirilgan o'qish ularga ekspressiv nutq, intonatsiya, muloqot va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Har ikkala metodning inklyuziv sinf sharoitida moslashtirilgan holda qo'llanilishi barcha o'quvchilarning,

ayniqsa alohida ta'lim ehtiyojli bolalarning o'ziga xos imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

Qo'llanilgan metodikalar nutqiy faollikni baholashga doir tavsiyalar bilan birga, pedagoglarga inklyuziv ta'lim muhitida har bir bolaning nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun aniq yo'nalishlar beradi. Bu yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat nutqiy malakalarni, balki ularning o'ziga ishonchini, jamoada ishlash qobiliyatini va ijtimoiy moslashuvini ham mustahkamlaydi. Kelajakda bu metodlarning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish, turli yoshdagi va o'ziga xos ehtiyojli o'quvchilar uchun aniqroq moslashtirish strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha empirik tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi. Sinf kutubxonasi va sahnalashtirilgan o'qishni o'quv jarayoniga tizimli integratsiya qilish inklyuziv sinflarda yanada samarali va qiziqarli o'quv muhitini yaratishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Florian, L. (Tahr.). *SAGE inklyuziv ta’lim qo‘llanmasi.* London: SAGE Publications, 2014.
2. Morrow, L. M. *Erta yoshdagi savodxonlikni rivojlantirish: bolalarga o‘qish va yozishda yordam berish.* New York: Guilford Press, 2017.
3. Griffith, C. R., & Rinaldi, C. M. “O‘qishda nuqsoni bo‘lgan talabalarning og‘zaki o‘qish ravonligi va tushunishiga o‘quvchilar teatrining ta’siri.” *O‘qish va yozish chorakligi*, jild 27, son 1–2, 2011, bet. 115–132.
4. Justice, L. M., & Kaderavek, J. N. “Hikoya kitoblarini baland ovozda o‘qish chog‘ida bolalarning til rivojlanishiga ko‘maklashish.” *Yosh maxsus bolalar*, jild 6, son 1, 2002, bet. 12–23.
5. Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Hamby, D. W. “Maxsus ehtiyojli bolalar uchun og‘zaki til aralashuvlari samaradorligining meta-tahlili.” *Alohida bolalar*, jild 73, son 3, 2007, bet. 297–317.
6.

References

1. Florian, L. (Ed.). *The SAGE Handbook of Inclusive Education.* London: SAGE Publications, 2014.
2. Morrow, L. M. *Developing Early Literacy: Helping Children Read and Write.* New York: Guilford Press, 2017.
3. Griffith, C. R., & Rinaldi, C. M. “The Effects of Readers Theatre on Oral Reading Fluency and Comprehension of Students with Reading Disabilities.” *Reading & Writing Quarterly*, Vol. 27, No. 1–2, 2011, pp. 115–132.
4. Justice, L. M., & Kaderavek, J. N. “Using Shared Storybook Reading to Promote Children’s Language Development.” *Young Exceptional Children*, Vol. 6, No. 1, 2002, pp. 12–23.
5. Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Hamby, D. W. “Meta-Analysis of the Effectiveness of Oral Language Interventions for Young Children with Disabilities.” *Exceptional Children*, Vol. 73, No. 3, 2007, pp. 297–317.